

La vigència de Cristòfor Despuig

La reivindicació de la pluralitat lingüística de les Espanyes

El catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat de València Antoni Ferrando analitza les opinions que Despuig aboca als 'Col·loquis' sobre l'origen de la llengua, el nom que se li dona a València, els usos sociolingüístics i la lleialtat al català.

La unió purament dinàstica de la Corona d'Aragó i del regne de Castella (1479), fruit del matrimoni dels respectius reis, Ferran II i Isabel I, es consolidà el 1516, en convertir-se el seu nét, el flamenc Carles I (1516-1556), en monarca únic d'ambdues corones, bé que compartint-ne la titularitat amb la seua mare, Joana d'Aragó. Però tres anys després, Carles I, de llengua francesa i flamenca, es convertí també en emperador d'Alemanya, de manera que passà a governar no solament sobre les Espanyes –així és com figura, per exemple, en les monedes que circularen llavors: *Carolus* [d'Àustria] *et Johana* [d'Aragó] *reges Hispaniarum et Indiarum*–, sinó sobre una gran part d'Europa (els Països Baixos, el Franc Comtat, Àustria, el Milanesat, Nàpols, Sicília, etc.), amb institucions, lleis i llengües (castellà, català, francès, alemany, italià, basc, etc.) diferents. Amb l'apel·latiu "les Espanyes", la monarquia carolina volgué subratllar el caràcter nacionalment composicional dels seus dominis hispànics. Com un nou Carlemany, Carles I somià un Imperi universal i cristià, on el llatí, que esdevindria de fet llengua comuna a tots als estats, seria compatible amb les constitucions i llengües nacionals de cada reialme. Ell mateix s'expressà en català en adreçar-se als representants de les institucions dels regnes de la Corona d'Aragó.

El somni de Carles I no fou possible. Les complicacions en la política europea

l'induíren a cedir l'Imperi germànic al seu germà Ferran, i les Espanyes, al seu fill Felip I d'Aragó i II de Castella (1556-1598). Assejant per les potències emergents d'Europa i esglaiat per les conseqüències de l'expansió del protestantisme, el rei Felip impermeabilitzà ideològicament els seus dominis hispànics i, tot i que no alterà l'articulació política sobirana de la Corona d'Aragó i del regne de Castella, intentà, per la via dels poders fàctics (virreis, Inquisició, Reials Audiències, jerarquies eclesiàstiques, etc.), neutralitzar la sobirania dels estats de la Corona d'Aragó i marginar la llengua catalana. En la seua òptica i en la seua acció política, les Espanyes, o Espanya en el sentit humanista del terme (*Hispania*), es convertiren de fet en una "Espanya" de signe polític i cultural castellà, en què la Corona d'Aragó –la "coronilla de Aragón", en dirien alguns erudits castellans del segle XVII– apareixia cada vegada més com un apèndix. Així que, amb ell i amb els seus successors, la fórmula "les Espanyes" es convertí en un *mer flatus vocis*.

Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa (1557), del cavaller Cristòfol Despuig (1510-1574), es redacten en la transició entre les dues situacions suara descrites. Tortosí, però bon coneixedor de les ciutats de València i de Barcelona i de la seua classe social, lector crític de la historiografia catalana i castellana de l'època i amb una ideologia renaixentista i erasmista en consonància amb els ide-

Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa
edició crítica
d'Enric Querol
i Josep Solervicens

Antoni Ferrando

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

EL TEMPS

als polítics carolins, Despuig, que fa intervenir en els "col·loquis" dos tortosins, Lívio i Fàbio, i un valencià, don Pedro, es troba en una posició privilegiada per a fer un bon diagnòstic de la situació sociopolítica i lingüística de les Espanyes. Ara i ací ens fixarem en els cinc aspectes, íntimament relacionats entre ells, que més se centren en la llengua catalana:

a) Els orígens de la llengua. Davant la circulació de la teoria llemosinista, apareguda a València i després acceptada en els cercles erudits d'arreu de les terres catalanes, segons la qual el valencià provindria de les terres "llemosines" (occitanes), Despuig posa en boca de don Pedro, amb una frase que en recorda una altra de molt coneguda de Francesc Eiximenis, que Catalunya és "nostra pàtria antiga", perquè "los valencians d'ací de Catalunya són eixits [...] i la llengua, de Catalunya la tenim".

b) El nom de la llengua. Davant el cantonalisme onomàstic que s'imposa per la subordinació de fet de la Corona d'Aragó a Castella dins la monarquia hispànica, ja des del regnat de Ferran II –"llengua catalana" en sentit restringit al Principat, "llengua valenciana" i "llengua mallorquina"–, i davant la mistificació llemosinista, Despuig emprà sempre el nom de "llengua catalana" per al conjunt de l'idioma.

c) Els usos sociolingüístics. Davant la tendència de l'alta noblesa a adoptar públicament la llengua cortesana de la monarquia hispànica, Despuig, tot i reconèixer que el castellà és "gentil llengua" i que cal "saber-la les persones principals, perquè és l'espanyola [= hispànica] que en tota l'Europa se coneix", condemna i

Detall de la *Disputa del Sagrament*, de Rafael. L'obra de Despuig recrea un col·loqui entre un cavaller i un ciutadà tortosins, Livio i Fàbio, i un valencià, Don Pedro.

reprova "lo ordinàriament parlar-la entre nosaltres, perquè de açò se pot seguir que poc a poc se lleve de rael la de la pàtria, e així pareixeria per los castellans conquistada".

d) La lleialtat lingüística. Davant les justificacions d'alguns compatriotes coetanis d'optar pel castellà en la literatura i, en general, en els usos cultes, en atenció a criteris ideològics (ser la llengua del rei) i utilitaris (ser la més coneguda), Despuig proclama: "No he volgut escriure-la en llengua castellana per no mostrar tenir en poc la catalana i també per no valer-me de llengua estranya per a il·lustrar i defensar la natuluresa pròpia".

e) L'articulació política de les Espanyes. Davant la tendència dels polítics i intel·lectuals castellans a reduir les Espanyes a una "Espanya" castellana i a ignorar o menystenir la singularitat política i cultural de la Corona d'Aragó, Despuig denuncia que "quasi tots los historiògrafos castellans estan en lo mateix de voler nomenar a Castella per tota Espanya" i reivindica el respecte a les "nacions d'Espanya" (*Hispania*). És

a dir, fa el mateix ús que Luís de Camões (1524-1580), el "príncipe dos poetas de Hespanha" (segons els seus editors portuguesos fins al segle XVIII), que, a *Os Lusíadas*, presenta els portuguesos com a "huma gente fortíssima de Hespanha".

La reivindicació de la pluralitat lingüística i nacional de les Espanyes que Despuig hi va defensar xocava obertament amb la mentalitat castellanista i uniformista de Felip II de Castella, accentuada pels seus successors. Certament, les circumstàncies polítiques i culturals del moment hi ajudaren, però a Castella s'imposà cada vegada més la idea que calia castellanitzar políticament i culturalment la Corona d'Aragó. Respecte a això, són molt clares les recomanacions del valido don Gaspar de Guzmán, comte duc d'Olivares, al rei Felip IV de Castella (1625):

"Tenga V. M. por el negocio más importante de su Monarquía el hacerse Rey de España; quiero decir, Señor, que no se contente V. M. con ser Rey de Portugal, de Aragón, de Valencia, Conde de Barcelona, sino que trabaje y piense, con

consejo mudado y secreto, por reducir estos reinos de que se compone España al estilo y leyes de Castilla sin ninguna diferencia, que si V. M. lo alcanza será el Príncipe más poderoso del mundo."

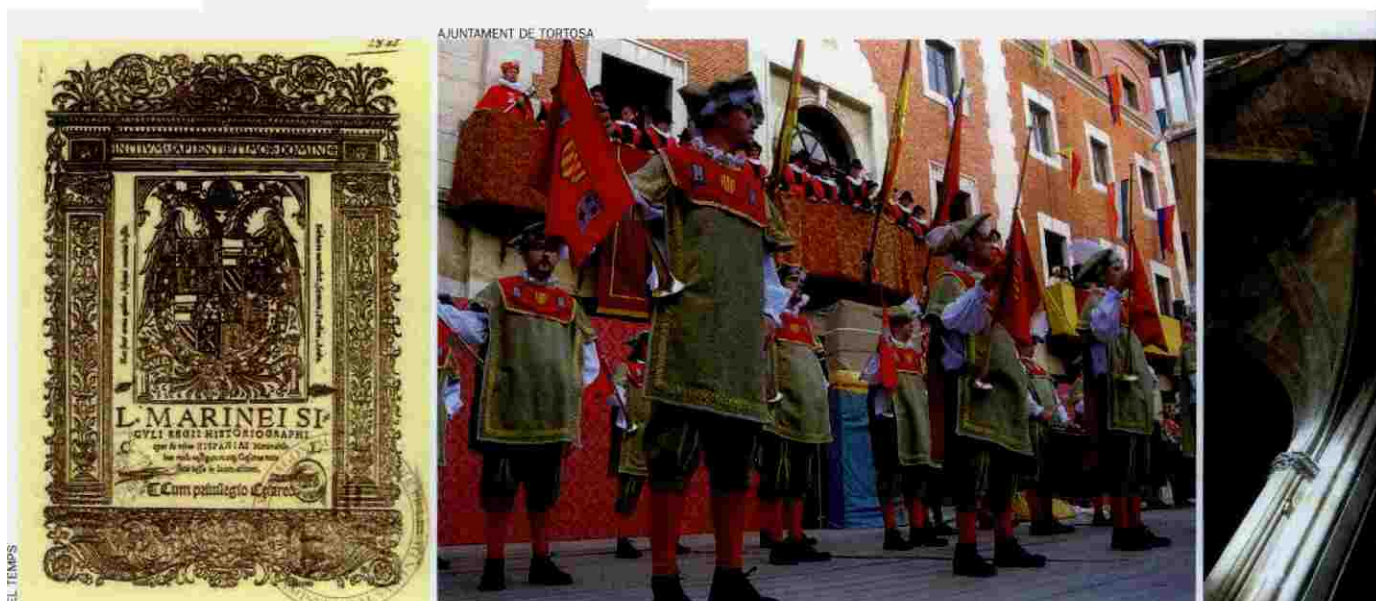
La incapacitat dels sectors dominants castellans per a assumir la pluralitat nacional i lingüística de les Espanyes es demostrà a bastament amb la gestió política del comte duc, que provocà la revolta catalana i la portuguesa de 1640. Encara que la monarquia hispànica pogué retenir Catalunya, però no ja Portugal, i malgrat les recomanacions testamentàries d'un escarmentat Felip IV de Castella al seu fill i hereu Carles II de vetlar per la preservació d'aqueixa pluralitat, el bo i el cert és que Felip de Borbó, l'hereu designat per Carles II, s'encarregà de fer realitat l'esmentat consell del comte duc d'Olivares. El 29 de juny de 1707, després de la violenta ocupació dels regnes de València i d'Aragó, iniciada l'anterior 25 d'abril amb la victòria franco-castellana d'Almansa, el nou rei, Felip V de Castella, invocant el "justo derecho de conquista" i el dret al "dominio absoluto" sobre els seus súbdits, abolí la sobirania d'ambdós regnes –preambul de l'abolició de la de Catalunya, després de l'ocupació de Barcelona, l'11 de setembre de 1714–, "siendo mi voluntad que se reduzcan a las leyes de Castilla".

De l'actitud de subtil i induïda castellanització lingüística que denuncià Despuig ("pareixeria per los castellans conquistada"), Castella passà a un primer intent d'ocupació militar de Catalunya, dut a terme pel comte duc d'Olivares, que hauria arressagat la resta de la Corona d'Aragó. El segon intent, 1707-1715, ja s'estengué a tots els estats de la Corona d'Aragó, i Felip de Borbó no dubtà a aplicar, quant a la llengua, "instrucciones y providencias muy templadas y disimuladas, de manera que se consiga el efecto sin que se note el cuidado". A partir dels decrets d'annexió de València i d'Aragó (1707), de Catalunya (1715) i de Mallorca (1716) a Castella, la violència estatal (el "justo derecho de conquista") ha contaminat tota l'acció executiva, legislativa i judicial d'una Espanya ja confosa *manu militari* amb Castella, que Despuig no arribà ni hauria arribat a concebre en el context de la lliure unió d'estats hispànics que ell va conèixer.

Antoni Ferrando

La vigència de Cristòfor Despuig

Portada de *De rebus Hispaniae memorabilibus opus* del cronista sicilià Lucio Marineo, una obra que Despuig crítica en el cinquè col·loqui. A la dreta,

Les reflexions polítiques de 'Los col·loquis'

Josep Solervicens, coautor de l'última edició crítica de 'Los Col·loquis' (Edicions de l'Abadia de Montserrat), analitza la defensa que Despuig fa de la singularitat de la Corona d'Aragó dins la monarquia hispànica.

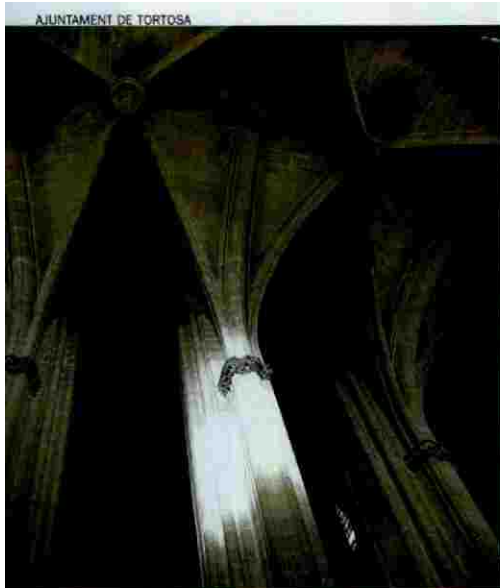
Los *col·loquis de Tortosa* de Cristòfol Despuig es poden considerar un clàssic de la literatura catalana en la mesura que són una obra canònica, en termes de qualitat literària i d'assimilació creativa del Renaixement italià, però no es van difondre gaire ni al seu temps ni a l'actualitat, de manera que lamentablement no han modelat el pensament de generacions de lectors ni han tingut un impacte determinant en les reflexions del nostre present. Es tracta d'un diàleg pluritemàtic que reflexiona amb perspectiva crítica sobre la realitat coetània. Els tres interlocutors de l'obra —el cavaller tortosí Lívio, el ciutadà tortosí Fàbio i el cavaller valencià don Pedro— dirimeixen les seves posicions lleugerament contrastades sobre la realitat política, social i eclesiàstica en una controvèrsia elegant, mentre caminen pels carrers de Tortosa i naveguen per l'Ebre. L'articulació d'opinions, el poliperspectivisme o la construcció d'una trama de ficció consistent que imita les estratègies d'una conversa espontània i estructura les reflexions són trets característics de la utilització renaixentista

del diàleg. Les reflexions que teixeixen les diverses perspectives dels tres interlocutors són extraordinàriament agosarades i lúcides i mereixen ocupar un lloc destacat en la xarxa de textos que configuren la *tradició* de la literatura catalana.

Les reflexions sobre política són l'eix temàtic més rellevant de *Los col·loquis*, el que ocupa més extensió i, possiblement, el que té més actualitat. Els interlocutors no formulen ni grans especulacions teòriques ni evocacions historicistes, fonamentalment analitzen el seu present des d'una òptica crítica, defensen el prestigi, la unitat i la pervivència de la llengua catalana, reivindiquen el pactisme com a sistema de govern i reclamen respecte per la singularitat i els privilegis de la Corona d'Aragó en la monarquia hispànica. La reivindicació d'una Espanya plural no és una novetat de Despuig ni és exclusiva de l'àmbit català. Antoni Ferrando ha detectat una subtil maniobra de vindicació del pes de València dins de la monarquia hispànica a la cort de Carles V i apareixen plantejaments similars a Portugal. Des-

puig, però, va més enllà, perquè, de fet, reacciona davant del fracàs d'aquestes maniobres descentralitzadores prèvies. Ho fa a la contra, denunciant els greuges comesos i posant nom als culpables, amb una clara intenció de provocar.

L'evocació i narració de fets històrics assumeix una funció simbòlica i vehicula la defensa dels privilegis catalans enfront de la tendència interessada a confondre la Corona de Castella amb tot Espanya. Per això el més crític dels interlocutors de l'obra, Lívio, articula una veritable contrahistòria que destaca el caràcter heroic d'un conjunt de monarques i nobles catalans, les gestes dels quals han estat oblidades o tergiversades en les històries d'Espanya redactades des de Castella o impulsades per cronistes imperials: l'historiador castellà Juan Sedeño a la *Summa de varones ilustres* (1551) oblidava esmentar personatges com Ramon Berenguer IV, Jaume I, Pere el Gran o Alfons el Magnànim; el cronista imperial Pedro Mexía a la *Historia imperial y cesàrea* (1545) situa el Regne de Nàpols a la Corona de Castella i no a la d'Aragó, i silencia el paper que va jugar

imatges de la Festa del Renaixement de Tortosa, la catedral de la ciutat i el museu.

Ramon Berenguer III en l'aclariment de la innocència de la llegendària emperadriu d'Alemanya; el també cronista imperial Florián d'Ocampo a la *Crónica general de España* (1543) considera Felip de Castella rei de tot Espanya i situa la primera població hispànica fundada pel mític Túbal a Andalusia i no al litoral català, un aspecte que enfurisma els interlocutors com si d'un fet real es tractés. Lívio atribueix els oblits i les tergiversacions a l'esperit expansionista de la Corona de Castella, que silencia els fets heroics dels catalans. Però l'esmolada retòrica dels interlocutors no té per objectiu establir amb més rigor un conjunt de fets llegendaris i històrics, sinó desfer la interessada confusió entre Castella i Espanya que s'havia anat introduint des de la Cort i reivindicar el paper que la Corona d'Aragó havia de jugar en el present dins d'Espanya, amb els mateixos drets que la Corona de Castella, en tant que "nacions en Espanya".

El relat de la guerra contra Joan II, que ocupa monogràficament el cinquè col·loqui, té també una forta càrrega política, i esdevé una reflexió sobre el present a partir del passat. Lívio, de bon començament, precisa que no resseguirà el curs de la guerra que la Generalitat de Catalunya va obrir en contra del seu monarca, "perquè seria un procés infinit i molt pesat, i també perquè està ja escrita", sinó que només insistirà en els fets polèmics: plantejarà "lo descàrrec" dels catalans. El descàrrec es converteix en una crítica contundent a la interpretació que de la guerra havia fet el cronista si-

cilià Lucio Marineo, al servei de Carles V, al *De rebus Hispaniae memorabilibus opus* (1530). Marineo havia donat una visió absolutista del poder monàrquic, segons Lívio, "per aplaudir i llagotejar al rei". La interpretació a la contra de *Los col·loquis* articula una defensa a ultrança de les Constitucions de Catalunya i del pactisme com a model de relació entre el monarca i els seus súbdits. Lívio insisteix en la innata fidelitat dels catalans als seus monarques, però recorda els acords que Joan II va signar en la Capitulació de Vilafranca i considera que la guerra del Principat contra el seu monarca és deguda al fet que "lo rei los havia trencat la fe i paraula que donat los havia [...], perquè contra les Constitucions [...] rompé als catalans les capitulacions promeses i jurades". Els catalans, fidels a les Constitucions, "eren obligats" a aixecar-se en contra del monarca per defensar els acords a què havien arribat "entre lo rei i Principat". Don Pedro, l'interlocutor valencià, observa que "és fort cosa llevar l'obediència al rei i ja és més fort fer-li guerra oberta; jo crec que mai s'és vist tal". Lívio replica a l'instant: "més fort cosa és trencar la fe promesa en acte tan senyalat". El to i la contundència de les afirmacions són una advertència clara de la necessitat de mantenir les Constitucions i respectar els pactes en el present, utilitzant com a fil vehicular un fet esdevingut al segle XV, com a simple pretext per a vehicular més còmodament una teoria política vinculada a la realitat estrictament coetània. Les conseqüències funestes de

no complir les lleis, per més que qui les incompleixi sigui el monarca, són un clar toc d'alerta,

No hi ha cap dubte que Despuig va prestar atenció a les classes de retòrica i que és intel·ligent a l'hora de posar en pràctica la disciplina. D'aquí una constant de l'obra: la formulació polèmica dels arguments amb la voluntat d'escandalitzar. Per exemple, la preocupació per l'ús que fa la noblesa catalana i valenciana del castellà es planteja com la por que "se lleve de rael la [*llengua*] de la pàtria, i així pareixeria ser per los castellans conquistada", és a dir, que la noblesa catalana substituís el català pel castellà convertint la confederació de les corones d'Aragó i de Castella en una conquesta de Castella. Igualment, els retrets als historiadors castellans i als cronistes imperials pel conjunt d'oblits i tergiversacions de la història, raó per la qual don Pedro etziba un "i tampoc li ha agradat a aqueix benaventurat de senyor per a posar-lo en la *Suma dels Il·lustres?* donau-lo als corbs tal home!", es conclou amb una formulació volgudament estrident: "la major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província no és Espanya i per ço que nosaltres no som veraders espanyols". Evidentment, cap cronista no deia això, però identificar Espanya primordialment amb la Corona de Castella i menystenir la realitat catalana dins de la nova Espanya que aleshores començava a articular-se és interpretat i formulat així.

Josep Solervicens